

»ETNIČNA IDENTITETA« IN DRUŽBENA RACIONALIZACIJA

Gero Lenhardt

1. Izhodišče: meščanski in proletarski univerzalizem

Meščanska družba, tako pričakujejo njeni zagovorniki vse do danes, bo dopustila razvoj interesov posameznikov kot splošno človeških. Svobodni trg naj bi izključil možnosti, tako si predstavljajo, da bi kdorkoli s silo šel preko potreb drugih. Če v gospodarskih odnosih ne bi bilo stanovskih ali drugih učinkom tujih restrikcij, bi se bili posamezniki pri prosti menjavi prisiljeni vzajemno priznavati v različnosti svojih potreb. Vsak bi si lahko glede na svojo primernost in nagnjenja prosto kultiviral okolje in s tem samega sebe. To pričakovanje je povezano tudi s politično vlogo meščana. Svoboda in enakost kot temelj za oblikovanje politične volje naj bi končala nepregledno tradicijo in politični moči nadela uzde splošno človeškega razuma. Kratko povedano, formalna enakost trga in demokratične pravne države naj bi zanižala individualne interese, skrbela pa za splošno pravičnost in razum (Prim. Habermas 2, 1965).

Tezo o oblikovanju enakih in skupnih interesov vsebuje tudi marksistična kritika meščanske družbe, tu seveda z dodatkom, da se enakost in skupnost interesov v kapitalizmu samo negativno producira kot odtujevanje vseh posameznikov od vseh njihovih življenjskih pogojev. Do tega rezultata je prišel Marx, ko je proučeval organizacijo meščanskega dela in ne le menjalna razmerja pri kroženju dobrin. Organizacijska načela procesa uporabe kapitala bi obvladovala vedno več posameznikov, prodrli v vedno več njihovih življenjskih področij in vedno bolj agresivno nasprotovala njihovim interesom. Naraščajoče (1) prilagajanje, (2) podružbljanje in (3) odtujevanje življenjskih pogojev pa bi posamezniki uporabili kot priložnost, da bi v revolucionarnem prevratu interese vsakega posameznika izvedli kot splošno človeške interese, tako je razmišljal Marx v svoji teoriji revolucije (Marx/Engels 1968).

V nasprotju z meščanskim in marksističnim upanjem o tvorbi racionalnih univerzalnih interesov pa manjšinska sociologija vedno bolj pogosto opaža posebna socialna gibanja. Njeni člani se ne definirajo kot meščani in tudi nimajo posploševalnih aspiracij, ampak posebne. Pri tem se zdi, da se navezujejo na predmeščanske tradicionalistične razlike. Njihov skupni imenovalac je ideja o izvorni skupnosti. Ta skupnost naj bi veljala kot temelj posebnih kulturnih tradicij in vezi in - takšne so predstave - naj bi združevala člane tudi s krvnimi vezmi. Krvna in kulturna zveza naj bi bila elementa ustvarjanja enotnosti z vsakič različno težo.

Vzporedje svetovljansko-republikanskih in ljudsko-nacionalističnih idej se je pokazalo tudi pri zlomu NDR. Oprijemljivo je bilo pri najbolj pogosto uporabljenih parolah. Po besedilu so bile skoraj identične, po vsebini pa bistveno različne. »Wir sind das Volk!« (Mi smo narod!), je bil klic, s katerim se je začela vstaja. »Wir sind ein Volk!« (Mi smo en narod!) pa je bil drugi, s katerim se je končala vstaja v združevalnem procesu nemške države. Prva parola dopušča, da pomislimo na samozavesten »the people« in »le peuple«, s katerima so ZDA in Francija v revolucionarnih gibanjih nekoč narod

razglasile za političnega suverena. V Nemčiji je pojem ljudstva pomenil večinoma izvorno skupnost in se je povezal z nacionalno čistim nacionalizmom in rasno čistim rasizmom. Zdi se, da se je v NDR uveljavil republikanski pomen. Toda še preden so se demonstranti lahko kot »narod« oklicali za političnega suverena, je spet prevladal stari pojem o narodu. Želja po demokraciji in svobodnejših življenjskih razmerah zanesljivo ni ugasnila. Predstavljala je pomemben motiv pri zahtevi po državni enotnosti. Toda narodno razumevanje gibanja se je spremenilo. Postalo je čisto nacionalno. Zahteve po državni enotnosti niso več opravičevali z individualnim interesom kot zadnjim načelom zakonitosti, temveč z zaklinjanjem na izvorno skupnost. Ne zato, ker bi to hoteli, ampak zato, ker z zahodnimi Nemci tvorijo en narod, in bi - tako kot v naravnem procesu - »skupaj raslo tisto, kar spada skupaj.«

Nacionalistične motive najdemo tudi v številnih etničnih ali etnično obarvanih regionalnih gibanjih, npr. v Belgiji, Baskiji, Irski, Južni Tirolski, na Korziki, v Romuniji itd. Države s centralno upravljanim gospodarstvom nacionalizma niso presegle, ampak so ga seveda reproducirale v zatajevani obliki. Nacionalistično obarvana gibanja se oblikujejo v Sovjetski zvezi proti moskovskim centralnim oblastem, pa tudi trdnost jugoslovanske federacije je v nevarnosti. Sanje bratske svetovne civilizacije, bodisi meščanskega ali proletarskega značaja, so bile žrtvovane nacionalističnim razlikam.

Nacionalno čisti nacionalizem in ideje demokratične pravne države si nasprotujejo (Winkler 1985). Slednjim ustreza, da se posamezniki prosto soočijo s svojimi družbenimi razmerami in si na ta način v svobodnem razgovoru pridobijo identiteto. Te življenjske razmere vključujejo prejšnjo zgodovino. Toda posamezniki nanjo niso usodno navezani, ampak naj bi se z njo lahko neodvisno in kritično soočili. Prizadevanje po samorazumevanju in intelektualni neodvisnosti pa je sovražnik vsake tradicije. Nasprotuje namreč verovanju v brezpogojno veljavo družbenih norm, ki je značilnost tradicionalizma. Demokratični procesi samorazumevanja ustvarjajo jasnost, ki ni etnična, ampak je kot možnost skupna vsem ljudem, ne glede na to, kateri materialni izraz bi si rada priskrbela razsvetljena zavest.

Zdi se, da so razprave o kulturni identiteti, narodnosti ali posebni pravici za etnične skupine končale proces racionalizacije. Sociološki opazovalci teh konfliktov vsekakor še včasih verjamejo, da bodo lahko odkrili ponovni pojav prvotne tradicije. Razjasnitev tega odmika družbenega razvoja od sprejete poti iščejo v najrazličnejših družbeno-gospodarskih perspektivah.

Naslednja razmišljanja naj bi prispevala k tej razpravi. Njihovo izhodišče je teorija racionalizacije Maxa Webera. Poleg tega bodo v osnovnih oblikah orisane novejša teorije o segregaciji na trgu delovne sile, ki so nastale predvsem v ZDA. Pokazali naj bi, da razširjanje verovanja v etnično skupnost nikakor ne pomeni, da tradicija spet dobiva avtoriteto. Etnocentrizem je veliko bolj izraz procesa modernizacije in s tem tudi sovražnik tradicije. Ne gre ga razumeti psihopatološko, saj je veliko bolj izraz realnosti primernega ravnanja z iracionalno realnostjo strukture družbe. Izhaja iz tega, da se kljub preseganju tradicionalne avtoritete ni posrečilo posameznih interesov tako institucionalizirati, da »bi bil svoboden razvoj vsakega posameznika pogoj za svoboden razvoj vseh« (Marx/Engels 1968, str. 43). Dejstvo, da nacionalistična gibanja v liberalno-demokratičnih državah danes veliko šibkeje pridejo do izraza kot v komunističnem svetu, opozarja na pomen, ki v tej zvezi pritiče birokratski racionalnosti. Webrova teori-

ja verovanja v etnično skupnost in teorija birokracije pojasnjujeta povezavo med birokratizacijo in etnocentrizmom.

2. Kulturna identiteta

Glavne predstave v znanstvenih in političnih razpravah o oblikovanju etničnih skupin so povezane s pojmom kulturne identitete. Zato najprej spregovorimo o tem. Pojem kulturne identitete je nadomestil pojem narodnosti. Pojem narodnosti se je spreminjal, čisto podobno kot pojem izvorne skupnosti, s katerim je najtesneje povezan, med naravoslovnimi dednostnimi teorijami in ideološkimi predstavami o skupnosti. Narava ali tradicija sta tu veljali kot usodni sili, ki so jima posamezniki podvrženi.

Pojem kulturne ali etnične identitete pa se, nasprotno, približuje modernemu individualizmu. Vsebuje predstavo, da je vsak v svoji notranjosti »opremljen« z osebnostjo. Za to osebnost velja, da se je sposobna razvijati, zahteve njenega razvoja pa so postale merilo, po katerem se meri ureditev družbe. Družbene razmere ne veljajo za nedotakljivo usodno silo, temveč za institucije, s katerimi lahko razpolagaš. Te predstave se odražajo v zunanjepolitični razpravi, v konfliktu glede vprašanja, ali naj bi priseljence asimilirali ali pa negovali tisto, kar velja kot njihova kulturna identiteta, ki so jo prinesli s seboj. Zvezna republika naj se spremeni v multikulturno družbo, tako zahtevajo zagovorniki etnične identitete priseljencev.

Ta zahteva je motivirana protinacionalistično, toda vsake toliko časa je v nevarnosti, da bo uporabila pojme nacionalizma. Takrat nacionalno-konservativni skrbi za nemško narodnost ne nasprotuje s pojasnjevanjem, ampak seveda s skrbjo za veliko narodnosti. Pojem kulturne identitete deli namreč z romantičnim pojmom narodnosti vrsto problematičnih določil. Z modernim individualizmom ne ravna v resnici resno, ampak seveda problematizira obrobna področja družbe.

Kulturna identiteta velja za družbeni konstrukt. Njen družbeni značaj, tako kaže neka bolj poglobljena raziskava, pa se seveda vidi v tem, da družbena struktura posameznike s socializacijo prisili v določene oblike obnašanja. Posamezniki veljajo za lastnike čvrstega aparata sposobnosti, potreb in motivov za ravnanje, ki določa individualno obnašanje.

Na družbeno posredovano pridobitev te notranje opreme je reducirano tisto, kar individualni identiteti daje družbeni značaj. Pri tem ni upoštevano, da tisto, kar posameznik hoče ali more, šele v interakciji z zunanjimi življenjskimi okoliščinami dobi konkretno obliko, da človek identitete preprosto ne poseduje, ampak jo v interakciji z okoljem vsakič aktivno oblikuje. Pri tem z življenjskimi okoliščinami dane možnosti ravnanja ne tvorijo bolj ali manj daleč začrtanih meja praznega manevrskega prostora, kamor lahko vdirajo določene osebnostne značilnosti in se tu izživijo. Življenjske okoliščine so za to, kar se izraža kot individualna identiteta, veliko bolj konstitutivne (Krappman 1978). Posameznik se obnaša kot delavec, kot del staršev, kot državljan ali kot tujec, kot znanstvenik itd. Teh vrst družbenega obstoja pa se sploh ne da izvajati v praksi in jih torej dojeti ne glede na materialne in družbene razmere, v katerih posameznik omenjena določila šele pridobi. Nihče se ne zna obnašati v navedenih vlogah, če ne more razpolagati s primernimi družbenimi, materialnimi in kulturnimi viri. Kot celokupnost notranjih

spособnosti pa se jih očitno ne da opisovati. Če pa jih abstrahiramo, je pojem posameznika in njegove identitete brez vsebine (Adorno/Dirks 1956).

Tej nevarnosti vsake toliko časa podleže način govorjenja o kulturni identiteti. Kar je odločilno za razvoj in življenjske priložnosti posameznikov, njihov poklicni in politični obstoj, tu ni upoštevano. Ureditvi teh življenjskih področij in izkušnjam, ki jih imajo tu posamezniki, se ne pripisuje nobenega kulturnega pomena. Tako tematizira pojem kulturne identitete, zelo podobno kot Herderjev pojem naroda, fenomene, ki so za individualno eksistenco prej zunanji in slučajni (Lenhardt 1990).

Pojem etnične identitete poleg tega implicira, da pripadniki večine svoje potrebe in sposobnosti v danih okoliščinah lahko zadovoljivo izrazijo, da se vsaj oni identificirajo s svojimi življenjskimi okoliščinami. Tej predstavi je treba ugovarjati, da se struktura družbe razvija neodvisno in v nasprotju s potrebami, ki jih producira na strani posameznikov - tudi tistih v večini. Da dinamika družbenega razvoja ne sledi stališčem, v katerih lahko posamezniki spet spoznajo svoje interese, je eno osnovnih spoznanj sociologije od Marxa prek Webra do Luhmanna.

Področje načinov vedenja, na katerega meri pojem kulturne identitete, je torej ozko, ustrezno omejene pa so tudi politične zahteve po negovanju etnične identitete in ureditvi multikulturne družbe. Nanašajo se predvsem na vprašanja prireditvene kulture, predvsem na izobraževalno politiko. Te zahteve se lahko sklicujejo na liberalno načelo, da naj bi posamezniki lahko sami razpolagali s svojimi življenjskimi perspektivami. Moderna intervencijska država mora za to ustvariti pogoje.

Ta zahteva po negovanju etnične identitete je seveda v najostrejšem nasprotju s tradicionalizmom. Le-ta zahteva brezpogojno priznavanje tradicionalne avtoritete in izključuje neodvisno individualno odločitev. Poskusi negovanja etnične tradicije propadejo zaradi modernih sredstev, ki iščejo njihove protagoniste, da bi jih za to mobilizirala. Negovanje etnične tradicije tako samo postane del racionalizacijskega procesa.

To lahko ponazorijo izobraževalno-sociološka razmišljanja. Izobraževalna politika, ki se loti preteklosti priseljencev, je možna šele takrat, kadar njihovo kulturno izročilo postane stvar odločitev v rokah državnih birokracij in je prenešana na izobraževalne ustanove. To predpostavlja, da se je brezpogojna veljava tradicije umaknila racionalnemu planiranju in odločanju, da je socialna identiteta tistih, ki se učijo, identiteta učencev izobraževalnih ustanov, in da je izobraževalni kader stopil na mesto paternalne avtoritete ali drugače urejene tradicionalne vzornosti. Ta socialna razmerja ne ostanejo zunaj vsebin, ki jih je treba posredovati: spremenijo jih v šolsko snov. Šolski pouk lahko v temo spremeni kulturo, ki so jo priseljenci pustili za sabo. Avtoritete pa ji ne more dati. Lahko jo samo poskuša pojasniti in sicer z znanstvenimi sredstvi. Le-ta pa so v nasprotju s tradicionalnim verovanjem v avtoriteto. Temu pogledu je sledila izobraževalna politika v obdobju reforme petdesetih in šestdesetih let in je opustila poskuse negovanja narodnosti, s katerimi so dotlej »obdelovali« nemške šolarje v ljudskih šolah.

Etnična gibanja tudi onstran izobraževalno-političnih prodorov, popolnoma v nasprotju z njihovim samoumevanjem, prispevajo k uveljavitvi formalno-racionalnih razmer. Med svojimi člani skrbijo za politično angažiranje, ki uničuje tradicionalne usmeritve obnašanja in oblikovanje skupin, v kolikor so sploh obstajale. Primer za to so regionalistična gibanja. Za svoj obstoj se nimajo zahvaliti nenadoma spet prebujenemu nagnjenju do lokalnih značajev, marveč nastanejo v nasprotovanju odločitvam gospodarskih velesil in centralnih državnih ureditev, ki ogrožajo lokalne razmere. Toda naspro-

tovanje temu teh razmer ne ohrani, ampak jih razveljavi: do takrat nezdržljive družbene sile se združijo, usmerijo se na državno centralno nasilje in sicer z demokratičnimi organizacijskimi tehnikami, in tako postanejo del moderne demokracije združenj (Hannan 1979).

Analogno velja za politiziranje neke druge posebne kategorije, namreč kategorije žensk. Konflikt tu ni v tem, da je tradicionalna vloga ženske razpadla, temveč da so ženske v modernih vlogah udeležence tržišča in državljanke diskriminirane. Žensko gibanje ni v opoziciji v imenu tradicionalne ženske vloge, ampak ob sklicevanju na liberalni stavek o enakosti. Njihovi pristaši se pri tem organizirajo v organizacijske oblike, ki so v modernem boju interesov običajne, svoje potrebe povzemajo v čisto podobne interese kot so tisti, katerih nastanek je pri moških že prej dopustil birokratski proces racionalizacije. Kratko rečeno, žensko gibanje na različne načine prispeva k uničevanju tradicionalnih kulturnih razlik med spoloma.

Del procesa racionalizacije so tudi konflikti, v katere je vpletena generacija starih. »Pogoltni staruhi - bogatijo starci na račun mladih?«, tako je Konrad v *Die Zeit* (št. 39, 23.9.1988, str. 23) povzel konflikt, ki je nastal ob socialno-državno urejenih starostnih kategorijah. Ni ga sprožilo nenadno razmišljanje o tradicionalnih zahtevah do dostojanstva starih itd., in ne meri na to, da bi njihov propad zadržal ali vrnil v prvotno stanje. Gre za storitve pokojninskega in zdravstvenega zavarovanja, torej za status starih kot klientov socialno-državnih ureditev. In pri tem se prizadeti angažirajo kot državljani.

Etnične ali druge socialne razmejitve po askriptivnih značilnostih torej niso dolžne zahvale ponovnemu oživljanju tradicionalnega verovanja v avtoriteto, marveč so del procesa racionalizacije. To, da ne morejo temeljiti na tradiciji, pa ne pomeni, da so samo, ustvarjena z namenom manipuliranja. Po Webrovi terminologiji so proizvod formalnega racionaliziranja življenjskih razmer, ki poraja materialno-iracionalne posledice. Porazdelitev teh posledic v družbi je pomembna determinanta oblikovanja etničnih in drugih askriptivnih kategorij v modernem spopadu interesov. Tvorbe etnične skupnosti tudi ne moremo interpretirati kot proizvod modernizacijskega procesa, ki je še v zgodnjih fazah nastajanja ali pa neenakomerno napreduje, kot to počne Esser (1988). Empirično veliko govori za to, da se s prehodom iz liberalne pravne države v socialno državo možnost oblikovanja etničnih ali drugih askriptivnih kategorij povečuje (pri tem prim. naslednji poglavji 4 in 5).

3. Pojem odnosov v etnični skupnosti v teoriji zahodne racionalizacije Maxa Webera

Weber se je na dveh mestih svojega dela ukvarjal z odnosi v etnični skupnosti. Bili so tema njegovih nastopnih predavanj leta 1895 v Freiburgu (Weber, 4. izdaja 1980, str. 1-25). Krajši oris tega predmeta je tudi v kratkem poglavju iz »Gospodarstvo in družba« (Weber 1972, str. 234-244).

V freiburškem nastopnem predavanju o politiki nacionalne države in narodnega gospodarstva so izhodišče spremembe v sestavi zahodnopruskega prebivalstva. Prodiranje tržnogospodarskih strukturnih elementov v zahodno Prusijo, tako Weber, je dopustila krčenje deleža nemškega prebivalstva, povečalo pa poljskega. Weber razlaga ta razvoj kot ogrožanje nemštva in je zaradi tega vznemirjen.

V teoretičnem arzenalu njegove analize ni najti le gospodarsko-socioloških pojmov, ampak tudi rasistične predstave, ter agresivne kulturno-šovinistične stereotipe njegovega časa:

»Nemške kmete in dninarje z vzhoda ne bodo izrinili z rodne grude politično močnejši sovražniki v odkritem sporu: V tihem in puščobnem boju ekonomskega vsakdanjika so z nižjo raso potegnili krajši konec, zapuščajo domovino in se bližajo potopitvi v temno prihodnost.« (a. a. O., str. 12)

Drugače kot v trdem boju človeka s človekom, tako zmerja Weber, se ne da pridobiti »manevrskega prostora v tuzemskem bivanju«, »interes za zaviranje slovanske poplave« se ne more uveljaviti (a. a. O., str. 10). Weber se tu povezuje z rasizmom, s kulturnim šovinizmom, z besnim nacionalizmom in s takoiimenovanimi prvobitnimi psihičnimi temelji nacije, torej proti racionalnosti meščanskega žitja in bitja.

Prav ti pojmi so tudi tema teorije odnosov v etnični skupnosti v »Gospodarstvu in družbi.« Toda tu ne dajejo navodila za analizo, ampak predstavljajo njen predmet. In Weberu poslej ne gre več za »bitko za manevrski prostor,« ampak za rešitev svobode gibanja posameznika in za razum proti tendencam okamenelosti birokracije.

Weber predstavi svoje teorijo etničnih skupnih odnosov samo na enajstih straneh. Zato ima prej značaj nekakšne skice. Je pa zato kar najbolj bogata z implikacijami, ker se navezuje na teoreme, ki so na drugih mestih v »Gospodarstvu in družbi« izčrpnjeje razloženi. Obravnavani so predvsem trije tipi etničnih skupnih odnosov: rasizem, verovanje v etnično skupnost in končno nacionalizem.

Pri vsakem od teh tipov etničnih skupnih odnosov Weber najprej proučuje vprašanje: odlikavajo občasno poudarjene povezujoče skupnosti socialna razmerja realistično? Za nas danes nič več presenetljiv odgovor je: ne. Potem se Weber obrne na tiste, ki gojijo rasistične in etnocentristične predstave. Pojasniti hoče, zakaj ne morejo primerno zaznavati družbenih razmer. Pri tem zasleduje razvoj in posledice verovanja v etnično skupnost do tiste stopnje racionalizacije, na kateri postane sestavni del formalnoracionalne ureditve in prevzame obliko nacionalne države.

Weber definira rasizem, etnično skupno vero in nacionalizem kot tipe zavesti, v katere posamezniki usmerijo svoje socialno ravnanje. Te ravnanjske usmeritve sovpadajo v tem, da sploh ne utemeljujejo realnega družbenega ravnanja in s tem tudi nobenega podružbljanja.

To v primeru rasizma ni presenetljivo. Rasa sama neposredno ne vodi k nikakršnemu socialnemu odnosu, ampak postane v socialnem ravnanju relevantna le takrat, ko jo tisti, ki jih to zadeva, vrednotijo kot pomembno. Rasistične predstave lahko olajšajo stike med posamezniki, ki pa so dejansko povezani iz popolnoma drugih vzrokov kot pa zaradi rasne enakosti. In prav tako se lahko povežejo s socialno strukturnimi skupinskimi razmejitvami in konflikti. Vseeno rasistične predstave sploh ne zajemajo resnične narave socialnih odnosov in ostanejo tistim, ki jih to zadeva, prikriti.

»Kdor hoče biti zaradi svojega zunanjega videza drugačen, naj »dela« in »je,« kar hoče, nasploh zaradi tega zaničevan ali obratno, naj trajno ostane nadmočen, praznoverno čaščen. Zavračanje je pri tem primarno in normalno.« (Weber 1972, str. 234)

Misel izvorne skupnosti pa ne privzema nujno rasističnih oblik; le-te so šele novejšega datuma. Protijidovstvo je sprožilo antisemitizem npr. šele v 19. stoletju. Družbene skupine so v vseh obdobjih ohranjale izvorno skupnost, da bi svojo tradicijo mitološko

povelečevale s fikcijo skupnega očeta ali skupne matere. Za razliko od rasizma Weber govori tu o verovanju v etnično skupnost.

Takole definira: skupinsko ravnanje je etnično pogojeno, kadar nekdo svoje ravnanje usmeri v verovanje v etnično skupnost. Vez, s katero so posamezniki čuti povezanega z drugimi, ima lahko najrazličnejše kvalitete, na splošno pa je grobo tkana. Občutki etnične skupnosti se zanetijo z načinom življenja, ki je povezan z navadami, običaji in šegami, torej s posebnostmi kuhinje in oblačil, s svojevrstnostjo odnosov med spoloma, s predstavami o skupnem izvoru, z načinom urejanja pričesk, s skupnim jezikom itd.

Te skupne značilnosti pa so glede na oblike, ki podružbljanje ali podružbljanje dejansko utemeljujejo, slučajne. Etnična skupnost, tako Weber, je le »domnevna« skupnost, ne pa resnična »skupnost.«

»Etnična skupnost (v tu mišljenem pomenu) zato sama kot taka ni skupnost, temveč samo moment, ki olajšuje to skupnost. Pospešeno se približuje najrazličnejšemu, predvsem seveda iz izkušenj: političnemu podružbljanju. Po drugi strani pa vsepovsod v prvi vrsti goji politično skupnost, da bi v svojih še tako umetnih razčlenitvah prebujala vero v etnično skupnost...« (a. a. O., str. 237)

Glede aktualnih razmer v Zvezni republiki Nemčiji se Webrova teza o veri v etnično skupnost glasi takole: obstajajo običaji in navade, v katerih se priseljenci razlikujejo od Nemcev. Toda te razlike določajo ravnanje samo v tistih življenjskih področjih, ki moderno družbo oblikujejo kot zasebno ali intimno področje. Izven meja družine in sosedov so navade in običaji samo manjšega pomena. Na trgu delovne sile, v javnosti in v odnosu do države proste pogodbe in državni zakoni tvorijo odločilne oblike podružbljanja. Socialna identiteta priseljencev je tu v pretežni meri podobna identiteti nemškega stalnega prebivalstva. Organizirana je v vlogah tržnega udeleženca, državljana do države in v vlogi državljana socialne države. Razlike med domačini in tujim stalnim prebivalstvom sledijo predvsem iz razlik njihovega pravnega položaja in ne iz predhodne socializacije ali navezanosti na šege in običaje. Tujci imajo manj pravic kot domačini. Pravna diskriminacija ustvarja razmere segregacije.

Nacionalizem: slepota za realnost etnocentrizma ni ovira, da ne bi bil racionaliziran, birokratsko urejen in da ne bi imel politične moči. Webrova tipologija s to mislijo pride do pojma nacionalizma. V veri v nacionalno skupnost deluje enaka, manj racionalna pojmovnost kot v veri v etnično skupnost. Temu se pridruži še misel, da bi gojili ali razširili politično moč etnične skupnosti.

»Nacionalnost« z »narodom« običajno deli »etnični« smisel, vsaj normalno, nejasno predstavo, da mora biti kot »skupno« občutenemu osnova izvorna skupnost.«

In dalje:

»Pri pojmu »nacija« se vedno znova čutimo opozorjeni na odnos do politične moči, in očitno je torej »nacionalno« - kadar sploh je nekaj enotnega - posebna oblika patosa, ki se povezuje s skupnim jezikom, s skupno veroizpovedjo, skupnimi navadami in skupno usodo povezano skupino ljudi z mislijo na njim lastno, že obstoječo ali od njih po njej hrepenečo politično organizacijo moči, in sicer več ko je poudarka na »moči«, toliko bolj specifični.« (a. a. O., str. 244).

O nastanku in razširjanju rasizma, etnocentrizma in nacionalizma Weber še ni predložil prepričljive teorije. Seveda obstajajo naznačitve in te se zdijo na prvi pogled protislovne. Z naraščajočo racionalizacijo socialnih odnosov, tako argumentira po eni stra-

ni, na pomenu izgublja vera v izvorno ali kultno skupnost. Izginotje vere v etnično skupnost je zanj veljalo kot simptomatično za stopnjo racionaliziranja neke družbe.

»Še pri Helenih je postala vsaka še tako samovoljno izpeljana razčlenitev države osebna zveza, vsaj s kultno skupnostjo, pogosto z umetnim prednikom... Torej to ne pomeni, da je bila helenska država realna ali glede nastanka praviloma plemenska ali rodovna država, ampak je to simptom za na splošno majhno stopnjo racionalizacije ravnanja v helenski skupnosti. Obratno pa je to za večjo racionalizacijo oblikovanja rimske politične skupnosti simptom, da so njihovi stari shematski pododdelki (kurije) tisto versko, etnični izvor hlinjeno pomembnost zelo malo atrahirali.« (a. a. O., str. 237 sl.)

Od visoko racionaliziranih modernih družb bi bilo torej pričakovati, da je etnocentrizem postal nepomemben. Empirično temu seveda ni tako, kot je Weber sam videl. Zaradi tega je bil deležen kritike, da si njegova teorija etničnega podružbljanja in teorija racionalizacije druga drugi nasprotujeta. V manjšinskih gibanjih in regionalističnih ali nacionalističnih konfliktih naj bi se izrazilo ponovno prebujenje prvotne tradicije, proces racionalizacije naj bi se končal.

Ta kritika temelji na dveh nesporazumih. Teorija vere v etnično skupnost ne trdi, da tradicionalna avtoriteta spet dobiva na veljavi. Ta predstava je bolj vsebina samoprevare etničnih skupin, ki jo Weber kritizira pri rasizmu, etnocentrizmu in nacionalizmu in pred katero želi njegova analiza opozoriti opazovalca.

Prevara je samo proizvod procesa racionalizacije:

»Ta »umetna« oblika nastanka vere v etnično skupnost popolnoma ustreza nam znani shemi preinterpretiranja racionalnih podružbljanj v osebne stike v skupnosti.« (a. a. O., str. 237)

Pri omenjenih Helenih se je vera v prednike povezala s tradicionalno vero v avtoriteto, v modernem etnocentrizmu pa z interesom. Značilne za etnocentrično usmerjanje ravnanja je njen popolnoma netradicionalen instrumentalizem. Gre za interese, ne za večne vrednote tradicije.

»Z naraščajočim številom tekmecev v odnosu do pridobitnega manevrskega prostora tu narašča interes udeležencev v konkurenci, da jo na kakršenkoli način omejijo. Oblika, v kateri se to ponavadi zgodi, je: da kakršnokoli na zunaj ugotovljivo znamenje dela (aktualno ali potencialno) tekmece: rasa, jezik, veroizpoved, krajevni ali socialni izvor, poreklo, bivališče itd. drugi uporabijo kot povod za to, da si ga prizadevajo izključiti iz konkurence.« (a. a. O., str. 201)

»Nenaravnost« etnične razmejitve je tu očitna: interes diskriminirajočih, ki se etabli-
rajo kot večina, ni naperjen predvsem proti tistemu, kar je na diskriminiranih tuje, tem-
več proti tistemu, v čemer sta večina in manjšina usklajeni. Tako tujcem sovražne gru-
pacije v Zvezni republiki ne zahtevajo, naj se dajo Turki krstiti in da jejo polpete names-
to njihove tradicionalne mesne jedi! V centru neonacionalizma je namreč zahteva, naj
tujci izpraznijo delovna mesta in stanovanja.

Diskriminirane manjšine so v tujcem sovražnem stereotipu ponazorjene kot tekme-
ci v boju interesov. In neobremenjene s tradicionalizmi so tudi individualne samodefinici-
je na strani večine. Tisti, ki jih to zadeva, se tukaj razumejo kot interese, tudi če se jih
poleg tega narobe razume kot pobožne zastopnike višjih vrednot in usodnih sil. Na
popolnoma moderne lastnosti osebnosti se naleti tudi, ko se preučuje, kje se ima večina
za močnejšo od manjšine. Ustrezni predsodki se zelo pogosto nanašajo na storilnostno

načelo in z njim povezane analne sekundarne odlike kot pridnost, čistost, zanesljivost, točnost etc., ki so v birokratskem procesu racionalizacije postali pomembni.

4. »Etnična identiteta« in instrumentalna racionalnost

Etnocentrizem in njegove rasistične in nacionalistične variante spodbujajo interesi. Šele potem, ko je ravnanje, ki ga vodijo interesi, zakonito, se lahko razvije vera v moderno etnično skupnost. Orientacija interesov naj bi tu neposredno po Webru pomenila, da je posameznikom, neobremenjenim z vero, cilj obvezujoča moč absolutnih vrednot, zavedajoč se svojih notranjih razpoloženj in zunanjih okoliščin ravnanja in da svoja sredstva uporabljajo glede na kriterije učinkovitosti. Značilnosti usmerjanja interesov ne predstavljajo kvalitete, kot npr. materialni značaj, in tradicija ni smisel za nematerialno »višje«, ampak šteje način utemeljitve: o interesih lahko posameznik odloča zakonito, o tradiciji pa ne.

Za nastanek etnocentrizma je pomemben še en pogoj: namreč družbena slabost usmerjanja interesov. Velja sicer za zakonito, vendar zadeva ob materialne odpore, ki jih je težko preseči. Ta slabost se izraža v etnocentrizmu v zaklinjanju nadindividualne avtoritete in usodnih sil. Ne zaradi posameznikov samih veljajo njihove potrebe in njihovi interesi za zakonite, ampak je potrebno še dodatno utemeljevanje. Zato se zagovarja obstoj avtoritete, ki stoji nad vsemi interesi in sama ne potrebuje nobene nadaljnje utemeljitve in ki naj bo predvsem neogrozljiva. Kdor je udeležen pri tej vse obvezujoči sili, taka je predstava, je upravičen do zahtev po zadovoljevanju interesov. In deležni so je vsi, ki se izkažejo z določenimi značilnostmi. Tako neogrozljive kot zadnje vrednote naroda, porekla, rase itd., tako neogrozljiv interes tistih, ki so se združili v njihovem imenu.

Te predstave o dostojanstvu napeljujejo na misel o stanovskih razmerah, v katerih so tradicionalne norme določile samodefinicijo in življenjske možnosti. Seveda, etnično dostojanstvo ni veljalo za sakrosantno, temveč za smotno. Z etničnimi kategorijami se je razpolagalo instrumentalno. Zloglasni izrek »kdo je Žid, določam jaz« pojasnjuje to povsem netradicionalno samovoljo na najbolj drastičen način.

Kako pride do tega vzporedja tostranske orientacije interesov in ciljnega zaklinjanja nadindividualni onostranski avtoriteti? Weber je pripomnil: »In za vsemi »etničnimi« nasprotji stoji popolnoma skladno z naravo stvari neke misel »izvoljenega ljudstva.« (Weber 1972, str. 239) Zahteva po priznanju mora biti utemeljena z onostranskim, ker je njegova osnova v tostranstvu tako majhna. Majhna je pa zato, ker se kljub preseganju tradicije ni posrečilo vzpostaviti takih razmer, »v katerih je svoboden razvoj vsakega posameznika pogoj za svoboden razvoj vseh.« (Marx/Engels 1968, str. 43) Interes enega najde v interesu drugega mejo in ne predpostavke. Zato se lahko individualni interes legitimira le z uveljavljanjem dostojanstva, ki ima svoje korenine izven empiričnih interesov. Vzporedje interesa in onstranske avtoritete ne izenačuje le etnocentrizma, temveč moderno birokratsko družbo čisto na splošno. V njenih najpomembnejših socialnih razmerah, v svobodni menjavi in v birokraciji je individualni subjektiviteti priznavanje hkrati dano in zavrnjeno.

Svobodna menjava naj posameznikom omogoči razvijati interese s tem, da jih sili v vzajemno priznavanje različnosti svojih potreb. Na ta način pride v odnos lastnikov

blaga »pravni moment osebe in svobode, v kolikor jo vsebuje« (Marx 1953, str. 155). Toda že odnos menjave vsebuje moment nepriznavanja subjektivitete, svoje lastne in pogodbenikove. Glede na lastne potrebe je seveda drugi zanimiv kot sredstvo, pa tudi sam se moraš spremeniti v sredstvo drugega, če naj pride do menjave. Razmere menjave ne ustvarjajo skupnih interesov, ampak »sebične« (Marx, a. a. O., str. 156). Kako zelo se mora nekdo v menjavi instrumentalizirati, je odvisno od razdelitve moči med kontrahenti. Tako lastni potrebi bolj ustreza odprava enakosti kot njeno ohranjanje, zato ima menjava nujno osnovo, ki ostane izven dispozicije interesov, torej predvsem moč države.

Instrumentalizem popolnoma obvladuje mezdno delo. V pogodbi o delu zaposleni podjetju priznavajo dispozicijsko oblast nad njihovo delovno silo. Zato na delu socialna identiteta posameznika ni institucionalizirana kot identiteta subjekta, ampak kot identiteta delovne sile, s katero razpolagajo drugi. Delo ne sledi njenim interesom, ampak je sredstvo za interese, ki ležijo izven dela. Webrova teorija o birokraciji meri na postvaritev socialne identitete posameznika in po lastni izjavi se tu Weber ujema z Marxom: »Še zlasti pa je ta neizbežna univerzalna birokratizacija tisto, kar se skriva za najpogostejše citiranim socialističnim geslom - geslom o »ločitvi delavca od delovnih sredstev.« (Weber 1980, str. 498)

Tako je samo realistično, če nekdo osnove za zahteve po subjektivnem priznanju išče izven empiričnih interesov. Kajti njegov interes utegne biti enak interesom mnogih drugih, v danih razmerah pa jim interes ni skupen.

Ne enkrat se imajo delavska gibanja za svojo trdnost zahvaliti skupnosti interesov. V glavnem so zastopala interese, v katerih so si bili njeni člani enaki, in merjeno s tem interesom ima seveda zavzemanje za nekaj instrumentalen značaj. Pod temi pogoji se racionalno obnaša predvsem »prisklednik.« Kajti bojovito zavzemanje za nekaj je individualno potratno, izgledi za uspeh so negotovi, in posameznik večinoma prejme priborjene ugodnosti, tudi če sam ni sodeloval v boju. Sindikalna trdnost ima zato svoje korenine izven interesa, za katerega mu gre. Izvira iz negovanja »stanovskih« norm in časti, ki posamezniku zagotavljajo njegovo dostojanstvo, in v dobršnem delu iz socialnega pritiska, ki ga lahko izvaja skupina v imenu tega dostojanstva (prim. tudi pogl. 6).

Zavračanje subjektivnega priznanja, instrumentalizem in ciljno uveljavljanje neizpodbitne avtoritete tvorijo torej elemente individualne orientacije ravnanja, ki ni omejeno na etnocentrizem. Kdor realistično zasleduje svoje interese, se tudi sicer ne more izogniti takšnim orientacijam. Etnocentrizmu je vnaprej dan še potek mejnih linij, na katere se lepi. Da so etnične kategorije samovoljne v primerjavi z dejanskimi socialnimi razmerami, še ne pomeni, da bi si jih lahko diskriminirajoči prosto izmišljali. Veliko prej jih jemljejo kot dane okoliščine. To je najbolj razvidno pri nacionalizmu, organizacijskem načelu svetovne družbe. Nacionalne države utemeljujejo pravno enakost med državljani in razmere neenakosti med državljani in tujci popolnoma neodvisno od tega, kaj posamezniki hočejo ali morejo. Popolnoma vseeno je, na katerih interesih se meri vrednost ali nevrednost nekega posameznika, državljanstva se ne da odtegniti največjemu nekoristnežu in tujec si ga ne zasluži tudi z največjo storilnostjo. Kot nekoč stan, tako je državljanstvo odvisno od naključja rojstva. To pa je v svetovni družbi postalo pomembnejši življenjski pogoj kot razredna pripadnost. Tu ne velja: »Vsakemu po njegovi storilnosti«, temveč: »Vsakemu po njegovem državljanstvu.«

Etnocentrizem in njegove variante so podvrženi vedenjskim orientacijam v racionalnost, ki naj bi bile institucionalizirane z demokratično pravno državo in svobodnim trgom. Ta ugotovitev pa ni v nasprotju z Webrovo teorijo racionalizacije, ampak ustreza njenemu glavnemu izsledku. Weber ga je povzel v pogosto citirani podobi o ohišju podložnosti, v katerega se strdi socialna struktura, ker je bil proces racionalizacije instrumentalno razpolovljen. V birokratskem ohišju se stemni zavest, ki jo imajo posamezniki o življenjskih razmerah in samih sebi. Na to zvezo mečejo luč novejše empirične študije o etnični mobilizaciji. Kažejo, kako nastanejo razmejitvene črte, in so primerne za preverjanje in substanci Webrovih perspektiv.

5. Etnična diskriminacija in trg delovne sile v novejših manjšinsko-socioloških teorijah

Teza o nepravem značaju etnične poskupljenosti predstavlja skupni imenovalec številnih študij, ki so se jih lotili v ZDA v zvezi s pojmom »ethnicity«. Kažejo, da se rasne ali etnične značilnosti na instrumentalen način za moderen boj interesov demokracije zvez uporabi, v ta namen aktivira ali celo samovoljno izmišlja. Implicitno ali tudi eksplicitno človek najde v vseh teh študijah opozorila na tiste strukturne značilnosti, ki jih je Weber povzel v pojmu nenaravnost ravnanja etnične skupnosti.

Ta misel se manifestira v teorijah, ki sprašujejo po etnični segregaciji na trgu delovne sile, v tem, da imajo obliko lastninskih razmerij in delitve dela za dano in etnocentrizem seveda poskušajo dognati v mehanizmi statusne alokacije. Kratko povedano, gre samo za to, kako na strani ponudb trga delovne sile nastanejo etnične razmejitve in katerim tako nastalim manjšinskim skupinam ostane pristop do določenih možnosti zaposlitve zaprt.

Kot samo po sebi razumljivo ostaja obstoj socialnostrukturnih kategorij meznega delavca in delodajalca izven razprave. Tako se zdijo z etnično diskriminacijo pogojene modifikacije tržnogospodarske statusne alokacije - sociološko gledano - neznatne, če se jih meri na tistih, ki nastanejo zaradi socialnih posegov države ali sindikalnega oblikovanja monopola. Ta ugotovitev se ne dotika dejstva, da je lahko etnična diskriminacija za prizadete kar najbolj obremenjujoča.

Nikakor ni samo po sebi razumljivo, da je oblika razmer zaposlovanja in delitve dela predpostavljena. V novejši zgodovini je lahko najti oblike diskriminacije, ki so popolnoma razveljavile tržno razmerje. Skrajne oblike diskriminacije predstavljata npr. suženjstvo ali ravnanje z na milijone delavci, ki so jih nacisti odvlekli na prisilno delo. Med temi oblikami brezpravja in tržnogospodarsko alokacijo so oblike diskriminacije bolj ali manj radikalno izključene. Mehanizmi izključitve so lahko pri tem na različnih področjih poklicnega obstoja različno izraziti in ni nujno, da sovarirajo (Portes 1979; Olzak 1983). V zgodovini je pogosto prišlo do delne izključitve. Wallerstein (1974) kaže, da je bila značilna za ekonomsko ekspanzijo na obrobni območjih zahoda.

Marksistični avtorji iščejo ključ za razlago etnične diskriminacije na strani povpraševanje na trgu delovne sile. Poskušajo pokazati, da zastopniki procesa uporabe kapitala iz etnocentričnega razcepa delavstva potegnejo koristi in ga zato sprožajo (prim. marksistično standardno delo Castlesa/Kosacka).

Da se kapital ravna po geslu »divide et impera«, je seveda iz različnih vzrokov malo prepričljivo. Marx je pokazal, da moč kapitala nad delavci nenazadnje temelji tudi na konkurenci med delavci, tj. na njihovi zamenljivosti. Izčrpno je opisal težave, s katerimi se morajo boriti podjetja, dokler so obstajale meje zamenljivosti personala (MEW 23, str. 389 sl.). Pri tem je imel v mislih strokovnjake, ki jih zaradi njihove kvalifikacije niso mogli brez nadaljnjega zamenjati. Njegov argument pa velja tudi glede na tvorjenje etničnih kategorij. Kajti etnična kategorizacija delovne sile je istega pomena, ker člani različnih etničnih skupin ne morejo biti zamenjani drug proti drugemu, konkurenca je zato manjša. Glede na stanje svobodne konkurence bi morala etnična diskriminacija položaj delojemalcev izboljšati in ne, kot se pričakuje, poslabšati.

Poleg tega je popolnoma vprašljivo, če bi bili zastopniki kapitala sploh v položaju, da bi delojemalstvo na ta način razstavili na večino in manjšino. Če jim pripisujemo takšno moč, potem se takoj pojavi vprašanje, zakaj je del delojemalstva privilegiran in zakaj niso neugodne delovne razmere vsiljene vsem.

Glede na vsa v osnovnih obrisih začrtana vprašanja se zdi bolj verjetna teza, da kapital seveda potegne koristi iz etnične diskriminacije, vendar iz tiste, ki je že obstajala in je torej ne proizvede sam. Kapital počne tisto, kar vedno počne: razširja se in na najbolj univerzalen način prizadene interese vseh delavcev - tako temeljit je pač. Različen družbeni položaj večine in manjšin dopušča, da se interese manjšine prizadene radikalneje kot interese večine in da se iz njihovega zaposlovanja vleče ekstra dobiček. Na ta način bi kapital prispeval k reprodukciji etnične diskriminacije, ki pa ima svoje korenine tudi drugod (prim. Reich 1981). Privatna lastnina predstavlja ravnanski potencial z največjo zmoglostjo prilagajanja in se zato lahko profitno prilagodi različnim pogojem okolja, ne glede na to, ali je trg delovne sile etnično razslojen ali ne.

Tezi, da kapital etnično diskriminacijo upošteva, reproducira, ne pa producira, ustrezajo tudi razmišljanja Gordona (1972). Gordon izhaja iz teorije dvojnega trga delovne sile. Tehnični napredek, tako argumentira, dopušča nastanek velikih firm z oligopolnimi položaji na tržišču, ki prinašajo visoke dobičke in torej lahko tolerirajo visoke mezde in sindikalno organizacijo. Zaradi napredne delovne tehnike naj bi bilo zahtevno in zahtevalo visoko stopnjo discipline in tehničnih sposobnosti (Döringer/Piore 1971; Edwards 1975). Gordon dodaja tezo, da si že od nekdaj diskriminirane manjšine takšnih kvalifikacij ne morejo pridobiti, zato je za prvi sektor trga delovne sile ne pridejo v poštev. Če kadrovska politika upošteva etnične kriterije, potem jih zato, ker bi se dalo od tu sklepati na storilnostni deficit. Tako ostajajo pripadniki manjšin na periferiji trga delovne sile, kjer je delo nezahtevno, vendar pa obremenjujoče, kjer kariere niso možne, gotovost delovnih mest pa tako kritična, da niti sicer običajna delovna etika ne more biti stabilno internalizirana. Tako nastane *circulus vitiosus*. Koncentracija črnih in drugih manjšin na manj ugodnih področjih trga delovne sile torej ni izraz etnične diskriminacije zaradi kapitala, ampak ravno nasprotno rezultat kadrovske politike, ki je orientirana na načelo storilnosti.

Iz nasprotja med mezdanim delom in kapitalom izhaja tudi Bonacicheva (1979) v svoji teoriji o razcepljenem trgu delovne sile (*split labor market theory*). Agente etnične diskriminacije pa ne išče na strani kapitala, ampak pri delavcih. Le-ti naj bi naleteli na zgodovinsko nastale spremembe v mezdah med različnimi etničnimi skupinami. Višje mezde za privilegirane skupine skrivajo nevarnost, da bi jih nadomestili s cenejšo delovno silo diskriminiranih. Da bi se tej nevarnosti postavili po robu, se privilegirani or-

ganizirajo, da bi šibkejšje in zato toliko bolj nevarne tekmece izključili. Pristop do določenih poklicev, obratov ali sektorjev na trgu delovne sile jim je zaprt. Potencialni skupni interes delavstva se tako spremeni v posebne interese etničnih skupin.

Te teorije ne gre brez nadaljnjega prenesti na razmere v Zvezni republiki. Do konflikta, ki ga opisala Bonanicheva, tu prihaja na državnih mejah. Sindikati se strinjajo s strankami v tem, da naj izvenevropska delovna sila ostane izključena iz zveznega nemškega trga delovne sile. Znotraj meja pa človek naleti na čisto drugačne razmere, ker so sindikati Zvezne republike visoko centralizirani. Od začetka politike najemanja so lahko uveljavili pravico zastopanja za vse tuje delojemalce in poskrbeli za to, da se sme zdomce zaposlovati le pod pogoji kolektivne pogodbe. Visoko centralizirani nemški sindikalizem zahteva tendencam etnične diskriminacije ozke meje in postavlja temelje za podoben razredni položaj in s tem podobne razredne interese med Nemci in tujci. To poenotenje ustreza njegovim pogojem funkcioniranja. Njihova pogajalska moč je odvisna od tega, da zagotavljajo monopol nad zastopanjem za vse delojemalce. Etnična konkurenca bi oslabil njihov položaj.

Tako daleč skicirane teorije etnične segregacije trga delovne sile so stran kapitala in sindikate privilegiranih većin potisnila v vidno polje. Nasprotno pa se teorija segregiranega trga delovne sile začinja pri etničnih skupinah samih (Light 1972; Yancey et. al. 1976; Cummings 1980). Tu se izhaja iz naslednje teze: posamezne etnične skupine imajo raje določene dele trga delovne sile, tu se prilagodijo in specializirajo. Razvijejo gosto mrežo odnosov vzajemne pomoči, živijo v prostorski koncentraciji, pri tem gojijo star jezik in tako same ustvarjajo ovire, ki jih ločujejo od ostale družbe.

Ta teza predstavlja do neke določene mere inverzijo teorij čikaške šole (Warner et al. 1945). Neposredno po razmišljanjih Parka (1950) je čikaška šola poudarila, da etnične skupnosti svoje člane emocionalno podpirajo na težki poti prilagajanja na novo družbo, na koncu asimilacijskega procesa pa so same odveč. Pri tem se je pripisovalo, da so etnične skupnosti dolžne zahvalo podaljšanju domačega načina življenja in občutku povezanosti z imigracijsko deželo. Tej misli so v Nemčiji podobne predstave, povezane s pojmom nacionalne ali etnične identitete. Teorija segregiranega trga delovne sile pa trdi, da je kultura priseljencev predvsem produkt priselivitvene situacije, torej ne predstavljajo rešene tradicije, temveč bolj ali manj racionalno prilagoditev razmeram priseljenjske družbe. K tem razmeram spadajo šovinizem priseljenjske družbe, strukture trga delovne sile, socialnodržavne institucije itd. (posamezne teh elementov so proučili Sassen-Kob 1979; Portes et. al. 1980; Reitz/Ashton 1980; Schmitter 1980; Woodrom et. al. 1980).

Če človek sledi tem študijam, potem na strani manjšin ne gre opazovati tradicije ali osebnih lastnosti, ampak celotne družbene strukturne razmere kot odločujoče vzroke določitve etničnega segmentiranja. Med njimi pa spet, tako se zdi, državnim intervencijam pritiče velik pomen. Državni intervencionizem je zato v središču neke druge teoretične zasnove za razlago etnične diskriminacije. O tem bo govor sedaj.

6. Etnocentrizem in socialna država

Razvoj liberalne pravne države v socialno državo predstavlja v liberalnokonservativni teoriji etnocentrizma Glazerja in Moynihana (1975) odločilen določitveni vzrok etnične mobilizacije. Avtorja izhajata iz paradoksnega zapažanja, da se v talilnem loncu ameriške družbe kulturne razlike med priseljenci prej ko slej zmanjšajo, da pa hkrati etnične lastnosti kot kriteriji tvorjenja skupin pridobijo na pomembnosti.

»Amerikanci postajajo vedno bolj »amerikanski« in njihove etnične razlike zbledijo. Toda medtem ko sodelujejo v tem procesu, postajajo hkrati vedno bolj »etnični«.« (a. a. O., str. 16)

Prilagajanje načinov življenja na norme formalne racionalnosti in naraščanje pomena etnične pripadnosti sta procesa, ki se vzajemno pogojujeta. Priti iz tradicionalnih razmer in postati Amerikanec, kot je rečeno v citatu, pomeni podrediti se modernim družbenim razmeram na račun tradicionalnih norm poskupinjenja - če še kje sploh obstajajo. Tudi priseljenec iz arhaične kulture je prisiljen obstajati kot mezdni delavec, kot državljani in državljani socialne države in se podrediti normam in materialnim danostim moderne družbe. Kaj pa v tej zvezi pomeni, da Amerikanci hkrati postanejo »še bolj etnični«? Kratko rečeno, to pomeni tisto, na kar je Weber že opozoril, da so namreč občutki etnične pripadnosti v službi političnega boja in da so aktivirani za ta namen. Etnične organizacije konkurirajo torej s klasičnim organizacijskim sredstvom demokracije, stranke, ki temelji na univerzalistični državljanski vlogi. Po partikularističnih askriptivnih kriterijih rase in etnične pripadnosti se vedno bolj pogosto ustanavlja politična interesna združenja in se jih pošilja v boj pluralistične demokracije združenj.

Razvoj liberalne pravne države v socialno državo, tako avtorji, predstavlja odločilni pogoj za izgrajevanje etničnih organizacij. Socialno skrbstvo posameznikov je v modernih razmerah vedno manj odvisno od uspehov na tržišču, ki si jih mora posameznik sam priboriti, in vedno bolj od političnih odločitev države blaginje. Očitno je treba politične organizacije ustanavljati po kriteriju etnične in rasne pripadnosti, da bi vplivali nanje. Kdor nastopa kot pripadnik manjšine, takšen je utilitarističen argument Glazerja in Moynihana, postavlja zahteve le za omejeno število posameznikov, ki jih je treba državi zadovoljiti z nižjimi izdatki in so zato obetavnejši.

Še ena strateška prednost etnocentrične demokracije združenj je v tem, da etnične organizacije znotraj modernega statusnega reda zastopajo več kot le finančne interese in zahteve. Njihovo ukvarjanje z jezikom, vero, izvorom, tradicionalno ali na novo izmišljeno šego je resno mišljeno. Etnične organizacije obljublajo svojim članom tudi smisel življenja. Regresija strank v »stroje volilnega boja« (Weber) in sindikatov v birokracije, ki manj branijo življenjske interese delavcev kot pa monetarizirajo, vabi k alternativnim poskusom kulturnega razmejevanja in tako sprošča pot tudi za etnocentrične samodefinitivne. Negovanje stare ali novoproducirane narodnosti odpira tem organizacijam pomemben emocionalen vir. Interes in stanovska čast, na katero je naletel že Weber, tvorijo tudi po tej teoriji kar najbolj učinkovito pogonsko gorivo etnične segregacije. Etničnost, tako povzema Bell (1975), je močnejša od čistih interesnih organizacij, ker interes povezuje z učinkovitimi vezmi.

Etnične organizacije so modernega značaja, ker so interesne organizacije in to pomeni, da so njihovi cilji in v ta namen pritegnjena sredstva predvsem formalno-racionalnega značaja. Te organizacije so moderne celo tam, kjer gre po lastni izjavi za

negovanje tradicije. Sklep o zavzemanju za oživljanje ali ponovno oživljanje tradicij predstavlja neke vrste orientacijo ravnanja, ki je sama popolnoma netradicionalna: tradicije nedvomno veljajo in že misel, da bi lahko odločali o njihovi veljavi, jih oropa njihove avtoritete. Ta odločitev iz tradicije napravi folkloro. Predmeti, ki naj simbolizirajo etnično pripadnost in tradicijo, so v glavnem blago in kot takšne se jih konzumira. Resnejša prizadevanja za zgodovino določenih manjšinskih skupin, kot npr. Black Study Programs, bi bila popolnoma napačno razumljena, če bi v njih videli ponovno oživljanje tradicije. Na visokih šolah so jih popolnoma upravičeno institucionalizirali, ker je treba zgodovino določenih skupin osvojiti znanstveno, to je netradicionalistično.

Teorija Glazerja in Moynihana je bila razumljena kot kritika emancipacijskih poskusov črncev v ZDA, zato so jih zavrnili predvsem na levi. Dejansko je Civil Rights Movement kolikor mogoče neprimeren primer za pojem »ethnicity«. Kajti Civil Rights Movement ni iskal etnično specifičnih partikularističnih interesov, ampak je zastopal zahteve univerzalnega značaja, zahteve po civil rights.

Neuspešnost svobodnega trga in politična zahteva, ki izhaja iz tega dejstva, namreč da naj socialna država poskrbi za enakost v materialnem rezultatu, skoraj neizogibno vodi v birokratsko implementacijo askriptivnih kategorij. Sledijo iz deprivilegirajočih posebnih položajev, v katere moderni družbeni razvoj pahne neko število posameznikov. Ti posebni položaji označujejo tudi socialne meje med večino in tistimi, ki se pojavljajo kot manjšina in se zavzemajo za svoje interese.

»Zakon o državljanskih pravicah iz leta 1964 je bil predvsem utelešenje liberalnih pričakovanj: »Rasa, barva kože, vera, spol, nacionalni izvor: vse te askriptivne kategorije naj se določijo za nezakonite. Nihče naj ne bo definiran v tako primitivnih in spotikljivih pojmi. Zlasti vlada naj bo slepa za barve.« Toda le nekaj ur po tem, ko je zakon postal pravnomočen, je začela zvezna vlada prvič v ameriški zgodovini zahtevati vedno bolj podrobne preglede od vseh možnih skupin zaposlenih, praktikantov, otroških vrtaric, otrok v otroških vrtcih, visokošolskih učiteljev, receptork v predprostorih - preglede glede na raso, barvo kože in spol.« (a. a. O., str. 10)

Na kategorijah socialne strukture, ki so posameznikom dane predvsem od države, temelji tudi sovražnost do tujcev, ki jo opazimo v delih zahodnonemške javnosti.

7. Sovražnost do tujcev v ZRN

Manjšine v Zvezni republiki se od večine razlikujejo predvsem v tem, da imajo status tujcev. Pojem tujca povzema pravne posledice za posameznike, ki živijo v notranjosti države, ne da bi bili njeni državljani. Te pravne razlike stojijo indiferentno nasproti osebnim in kulturnim značilnostim. Tujci so v Zvezni republiki glede na matično državo in trajanje bivanja na različni način pravno diskriminirani.

Izoblikovanja in razvoja diskriminirajočih zakonov ne vodijo šovinistična ali tujcem sovražna občutja. Politika vseh vlad do tujcev je bolj ustrezala političnim nujnostim na trgu delovne sile. Razumeti se jo da le kot sestavni del politike socialne države, ki mora biti v okoliščinah naperjena proti vsem delavcem.

Vladam pa se vsiljuje poskus, da bi stroške krize prevalile na tujce. Kajti v kolikšni meri lahko država prizadene interese posameznikov, je funkcija njenih sredstev, in očitno pri tujcih segajo dlje kot pri domačinih. Proti celi vrsti državnih intervencij se Nem-

cem ni treba braniti, ker kot državljani uživajo pravno zaščito. Tujci pa se pred določenimi državnimi intervencijami ne morejo braniti, ker jim državljanski status *activus* ni odprt. Ne smejo voliti, oblikovanje njihove politične volje je podrejeno posebnim zakonskim restrikcijam - kdor vzbuja pozornost, ga lahko preganjajo itd. Šibkejši politični položaj tujcev torej pomeni večjo zmožnost ukrepanja države.

Najbolj agresivne oblike diskriminacije je verjetno ustvarila social-liberalna vlada pod zveznim kanclerjem Schmidtom. S prednostjo domačinom je poskrbela za možnost poseganja v obstoječe delovne pogodbe, da bi delovna mesta določenih kategorij sprostila tujcev za nemške brezposelne. To diskriminirajoče pravilo je utegnila sugerirati posebna bližina socialdemokratske stranke do delojemalstva. Ta namen je spodletel zaradi odpora kapitala. Podjetja se državi niso hotela dati pregovoriti v njeno kadrovske politiko, in tudi sicer se ne čutijo posebej zadolžena za nacionalistična občutja.

V klicu »Tujci ven!« je politika zvezne vlade do tujcev v javnosti našla svoj odmev. Sovražnost do tujcev dobiva med politiko do tujcev in gospodarsko krizo nerazumno racionalnost. Nemci, ki hočejo v krizi varovati svoje interese, se obnašajo v skladu z realnostjo, če diskriminacijo tujcev s strani države sprejmejo ali zahtevajo. Kajti v konkurenčnem boju je šibkost sotekmecev pogoj lastnega uspeha. Pri tem lahko v računu izoliranega posameznika komaj naredi kakšno razliko, če ekonomski boj sledi konkurenci storilnosti ali pa politično regresivnim pritiskom države. Po popolnoma iracionalni značilnosti prehoda za nemške delojemalce spremeni zvezna vlada diskriminacijo v sredstvo zagotavljanja življenjskih interesov, ki se mu da težko izogniti. Tako deluje kot katalizator, ki naj bi strah pred krizo spremenil v sovražnost do tujcev. Njeno obljubo, da bo zmanjšala število tujih konkurentov, je treba razumeti kot zagotovilo, da priznava interese Nemcev.

Javnost ne deli filigranskih nacionalističnih razlik, s katerimi se strinja politika zvezne vlade. Medtem ko mora priseljevalna politika v imenu ustavno definirane nemškega rodu neko število Poljakov, Romunov in Rusov razglasiti za Nemce, čeprav ne znajo niti ene same nemške besede, ustvarja nova desnica fronto proti priseljencem, celo če »izvirajo« iz Prenzlauer Berga v vzhodnem Berlinu. »Morali bi ostati tam gor«, morajo poslušati priseljenci na delovnem mestu. Predstavnica društva »Pomoč s srcem« takole povzema svoje izkušnje s pomanjkljivo sposobnostjo javnega nacionalističnega razlikovanja: »Vedno slabše je, ker vse (priseljence) mečejo v isti koš.« Med pravnimi kategorijami tistih, ki iščejo azil, tujimi delojemalci, izseljenci in priseljenci ter obiskovalci iz NDR javnost dela le malo razlike. Tem pravnim pojmom z njihovimi nacionalističnimi implikacijami so postavili nasproti eno samo vseobsegajočo kategorijo, kategorijo priseljenih uporabnikov storitev socialne države: »Oni dobijo denar in nas odtegujejo od zdravja«, tako je nekdanji župan Charlottenburga povzel razpoloženje (prim. »Zuwanderer müssen mit dem Neid der Kollegen rechnen.« V: Der Tagesspiegel z dne 16.2.1989, str. 14).

Kriterij, po katerem se tu etnično diskriminira, ima za vsebino popolnoma abstraktno stališče priseljevanja; če pogledamo poljski in šlezjski izvor velikega števila zahodnoberlinskih družin, potem je treba to vsebino natančneje določiti le kot čas priselitve. Diskriminirajočim pa ne gre enostavno za materialne prednosti. Večina njih bo preskrbljena z delovnimi mesti in stanovanji in komaj kdo se bo predajal naivnemu prepričanju, da mu lahko desna stranka priskrbi isto, če bi mu to manjkalo. Morda še pomembnejše kot materialne ugodnosti same so zahteve po socialnem priznanju in dostojanstvu, ki so

implicirane v ustreznih zahtevah. Nationalsocialisti, na to je treba tu spomniti, svojim privrženecem niso obljubili materialnih prednosti, ampak jim zagotavljajo zahteve po dostojanstvu. Zdi se, da ima v izvorni skupnosti osnovo, odporno proti krizi.

Da priseljencem manjkajo specifične kulturne kvalitete in da to pomanjkanje stoji nasproti razmeram, ki so v skladu s predpisi, je predstava, ki jo je najti tudi v manjšinski sociologiji. Številne publikacije so »sposobnost integracije« in »probleme prilagajanja« priseljencev, kot tudi njihova »lastna kulturna identiteta« spremenile v temo. To se je zgodilo s političnimi nameni, ki jim ni nič bolj oddaljeno kot nemško-nacionalni šovinizem. In vendar, tako je opazil Elias, se sociologija ne izmuzne vedno specifično nemškemu kulturnemu pojmu romantike. Povezave s humanističnim univerzalizmom je odstranil in v prvobitnem iskal tisto čisto posebno in bistveno posameznih družb. Ta kulturni pojem ne označuje svetovljanstva, temveč etnocentrizem.

»Morda je prav ta popolna izključitev humanističnih in moralnih prizvokov, skupaj s poudarjanjem preteklosti, izročila ... prispevala k prevzemanju pojma »kultura« - bolj ali manj v pomenu, ki ga je pridobil kot simbol podobe Nas močno nacionalno nastrojenih in konservativnih sekcij nemških srednjih razredov - prek družbenih ved, kot sta kulturna antropologija in sociologija. Če kdo išče pojem, ki je predstavljal razlikujoče se lastnosti neke določene družbe kot v bistvu nespremenljive in hkrati kot tradicijo, ki je bila posredovana iz preteklosti, potem je pojem kulture, kot se je izoblikoval v teku svojega nemškega razvoja, ta cilj brez dvoma zelo dobro izpolnil.« (Elias 1989, str. 177)

Literatura:

Adorno, Theodor W., in Dirks, Walter (izd.): INDIVIDUUM, v: Soziologische Exkurse, Frankfurter Beiträge zur Soziologie, zv. 4, Frankfurt na Maini 1956, str. 40-54.

Baker, David, in Lenhardt, Gero: »AUSLÄNDERINTEGRATION, SCHULE UND STAAT.« V: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 40 (1988), 1, str. 40-61.

Beck, Ulrich: RISIKOGESELLSCHAFT. AUF DEM WEG IN EINE ANDERE MODERNE. Frankfurt na Maini: Suhrkamp 1986.

Bell, David: »ETHNICITY AND SOCIAL CHANGE.« V: Glazer, Nathan, in Moynihan, Daniel P. (izd.), Ethnicity, Theory and Experience. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press 1975, str. 141-176.

Blaschke, Jochen (izd.): HANDBUCH DER WESTEUROPÄISCHEN REGIONALBEWEGUNGEN. Frankfurt na Maini: Syndikat 1980.

Bonacich, Edna: »A THEORY OF ETHNIC ANTAGONISM: THE SPLIT LABOR MARKET THEORY.« V: American Sociological Review, 37 (1972), str. 547-559.

Bonacich, Edna: »THE PAST, PRESENT, AND FUTURE OF SPLIT LABOR MARKET THEORY.« V: Maggett, C.B. and Leggon, C. (izd.), Research in Race and Ethnic Relations. Greenwich: CT: JAJ Press 1979, str. 17-64.

Bourdieu, Pierre: »L'IDENTITE ET LA PRESENTATION. ELEMENTES POUR UNE REFLEXION CRITIQUE SUR L'IDEE DE REGION.« V: Actes de la Recherche Sociale, (1980), 35, str. 63-72.

Castles, Stephen, in Kosack, Godula: IMMIGRANT WORKERS AND THE CLASS STRUCTURE IN WESTERN EUROPE, Oxford; London: IRR 1973.

Cummings, Scott: »WHITE ETHNICS, RACIAL PREJUDICE, AND LABOR MARKET SEGMENTATION.« V: American Journal of Sociology, 75 (1980), str. 938-950.

Doeringer, Peter B., in Piore, Michael J.: INTERNAL LABOR MARKETS AND MANPOWER ANALYSIS. Lexington, Mass.: Lexington Books 1971.

Dohse, Knut: AUSLÄNDISCHE ARBEITER UND BÜRGERLICHER STAAT. Königstein/Ts.: Anton Hain 1981.

Edwards, Richard: »THE SOCIAL RELATIONS OF PRODUCTION IN THE FIRM AND LABOR MARKET STRUCTURE.« V: Edwards, R., Reich, M., in Gordon, D.M. (izd.), Labor Market Segmentation. Lexington, Mass.: Heath 1975, str. 3-26

Edwards, R., Reich M., in Gordon, D.M. (izd.): LABOR MARKET SEGMENTATION, Lexington, Mass.: Heath 1975.

Elias, Norbert: STUDIEN ÜBER DIE DEUTSCHEN, Frankfurt am Main, 1989.

Esser, Hartmut: ETHNISCHE DIFFERENZIERUNG UND MODERNE GESELLSCHAFT, v: Zeitschrift für Soziologie, 17, 1988, str. 235-248.

Glazer, Nathan, in Moynihan, Daniel P.: THEORY AND EXPERIENCE. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press 1975.

Gordon, David M.: THEORIES OF POVERTY AND UNDEREMPLOYMENT. Lexington, Mass.: Lexington Books 1972.

Habermas, Jürgen: STRUKTURWANDEL DER ÖFFENTLICHKEIT. NEUWIED: Luchterhand 1965.

Hannan, Michael T.: »THE DYNAMICS OF ETHNIC BOUNDARIES IN MODERN STATES.« V: Hannan, Michael T., in Meyer, John W., NATIONAL DEVELOPMENT AND THE WORLD SYSTEM, Chicago; London: University of Chicago Press 1979, str. 253-275.

Hechter, Michael: »GROUP FORMATION AND THE CULTURAL DIVISION OF LABOR.« V: American Journal of Sociology, 84 (1978/79), str. 293-318.

Lenhardt, Gero: »WISSENSCHAFTLICHER INSTRUMENTALISMUS UND DIE SOZIALE KONSTRUKTION ETHNISCHER MINDERHEITEN.« V: Dittrich, E., in Radtke, Franz O. (Izd.), Ethnizität. Die wissenschaftliche Konstruktion einer Kategorie. Opladen: Westdeutscher Verlag (v tisku).

Light, Ivan: ETHNIC ENTERPRISE IN AMERICA. BERKELEY: University of California Press 1972.

Lipset, Seymour M.: »IST AMERIKA KONSERVATIV?« V: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung »Das Parlament«*, B 52/1987. Dezember 1987.

Marx, Karl, in Engels, Friedrich: »MANIFEST DER KOMMUNISTISCHEN PARTEI.« V: *Marx/Engels - Ausgewählte Schriften*, zv.1 Berlin/DDR: Dietz Verlag 1968, str.15-54.

Marx, Karl: GRUNDRISSE DER KRITIK DER POLITISCHEN ÖKONOMIE. Berlin/DDR 1953.

Marx, Karl: DAS KAPITAL, zv. 1, (MEW, zv.23).Berlin/DDR, Dietz Verlag 1972.

Morokvasic: JUGOSLAWISCHE FRAÜN. Die Emigration und danach. Basel: Strömfeld, Roter Stern 1987.

Nagel, Joane, and Olzak, Susan: »ETHNIC MOBILIZATION IN NEW AND OLD STATES: AN EXTENSION OF THE COMPETITION MODEL.« V: *Social Problems*, 30 (1982), str. 127-143.

Olzak, Susan: »ETHNIC MOBILIZATION IN QUEBEC«: V: *Ethnic and Racial Studies*, 5 (1982), str. 253-275.

Olzak, Susan: »CONTEMPORARY ETHNIC MOBILIZATION.« V: *Annual Review of Sociology*, 9 (1983), str. 355-374.

Olzak, Susan: »CAUSES OF ETHNIC CONFLICT AND PROTEST IN URBAN AMERICA 1877-1889.« V: *Social Science Research*, 16 (1987), str.185-210.

Park, R.E.: RACE AND CULTURE, Glencö, Ill.: The Free Press 1950.

Priori, Michael: BIRDS OF PASSAGE: MIGRANT LABOR AND INDUSTRIAL SOCIETIES. New York: Cambridge University Press 1979.

Portes, Alejandro: »ILLEGAL IMMIGRATION AND THE INTERNATIONAL SYSTEM«: V : *Social Problems*, 26 (1979), str. 425-438.

Portes, Alejandro, in Bach, R.L.: »IMMIGRANT EARNINGS: CUBAN AND MEXICAN IMMIGRANTS IN THE UNITED STATES«: V: *International Migration Review*, 14 (1980), str. 315-341.

Ragin, Charles: »CLASS, STATES, AND »REACTIVE ETHNIC CLEAVAGES«: The Social Basis of Political Regionalism.« V: *American Sociological Review*, 42 (1977), str. 438-450.

Reich, Michael: Racial Inequality. Princeton, N.J.: Princeton University Press 1981.

Reitz, J., in Ashton, M. : »UKRANIAN LANGUAGE AND IDENTITY RETENTION IN URBAN CANADA«: V: *Canadian Ethnic Studies*, 12 (1980), str. 33-54.

Sassen-Kob, Saskia: »COLOMBIANS AND DOMINICANS IN NEW YORK CITY.« V: *International Migration Review*, 13 (1979), str. 314.331.

Schmitter, Barbara E.: »IMMIGRATIONS AND ASSOCIATIONS: THEIR ROLE IN THE SOCIO-POLITICAL PROCESS OF IMMIGRANT WORKER INTEGRATION IN GERMANY AND SWITZERLAND.« V: International Migration Review, 14 (1980), str. 179-192.

Wallerstein, Immanuel: THE MODERN WORLD-SYSTEM. New York: Academic Press 1974.

Warner, Lloyd et al.: THE SOCIAL SYSTEMS OF AMERICAN ETHNIC GROUPS. New Haven: Yale University Press 1945.

Weber, Max: WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1972.

Weber, Max: »DER NATIONALSTAAT UND DIE VOLKSWIRTSCHAFTSPOLITIK.« V: Weber, Max, Gesammelte Politische Schriften, izd. Johannes Winckelmann. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1980, str. 1-25.

Winkler, Heinrich Q. (izd.): NATIONALISMUS. Königstein/Ts.: Athenäum 1985.

Woodrom, E., Rhodes, C., in Feagin, J.R.: »JAPANESE AMERICAN ECONOMIC BEHAVIOR: ITS TYPES, DETERMINANTS, AND CONSEQUENCES.« V: Social Forces, 5 (1980), str. 1235-1254.

Yancey, W., Ericksen, E., in Juliani, R.: »EMERGENT ETHNICITY: A REVIEW AND RE-FORMULATION.« V: American Sociological Review, 41 (1976), str. 391-403.

Summary

»Ethnic identity« and social rationalisation

Contrary to the bourgeois and marxist aspirations for the formation of universal interests, social movements representing specific interests are increasingly recorded by the minority sociology. In their understanding of themselves they relate to the preserved tradition. The aim of this article is to prove ethnic orientation to be the product of the rationalisation process. The author's opinion is based upon the Weber theory of belief in ethnic community and supported by empirical studies, mostly from the USA. The bureaucratisation of living conditions in a modern state generates ethnocentrism.